

Али ВИШКО

ПРОСВЕТНИТЕ ПРИЛИКИ ВО ТЕТОВСКАТА КАЗА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Во склопот на реформите вршени интензивно и во продолжение во втората половина на XIX век, со цел спасување на Османлиското Царство од пропаѓање, покрај административните, економските, воените, судските и други промени, беа вклучени и промените во просветната област, каде што се земени мерки за модернизирање и проширување на училишната мрежа во врска со приватните и државни училишта, за отворање на библиотеки во центри или градови и др.

Ваков еден развиток покрај другите области на Османлиското Царство, се забележува и во Косовскиот Вилает, а истовремено и во Тетовската Каза, која во овој период се наоѓаше под споменатиот вилает. Оваа каза во овој период доживува брз и голем економски просперитет, така што покрај земјоделството, тука се развива трговијата, занаетчиството, сточарството и др. Економскиот развиток на Тетово и на нејзината околина во дадениот момент овозможува во овој крај виден подем во развитокот на полето на културата и просветата како во градовите Тетово и Гостивар, така и во нивните села.

УЧИЛИШТАТА ВО ТЕТОВСКАТА КАЗА И ГОСТИВАРСКАТА НАХИЈА

Училиштата во Тетовската каза

Во овој период во Тетово, град со над 12.000 жители како и во многуте негови села се отворале голем број основни приватни училишта или сабиане, основни државни училишта или иптидае, медреси и подоцна едно руждие или прогимназија.

Со развојот на културно-просветните прилики, според пронајдените турски службени документи од 1293 година по хидра (1876), кои приближно ја осветлуваат школската положба

од учебната (1873/74 година, во Тетово и во неговите села имало седум основни училишта или иптидае за муслиманското население и едно основно училиште за христијанското население.¹⁾ Во следните службени списи на Османлиското Царство за 1296 х. (1878 год.) бројот на училиштата во оваа година е исто како и во 1873/74 учебна година.²⁾ Оваа положба како што изгледа продолжува неколку години. Поголемиот број од споменатите училишта биле во самиот град Тетово, а еден мал број се наоѓале по тетовските села.

Во ова време, нешто подоцна во Тетово се отвориле и државни основни училишта, кои биле финансирани од државниот буџет. Првите државни основни училишта овде биле отворени во 1313 х. (1895 год.). Во споменатата година во Тетово биле отворени две основни училишта, и тоа:

1. Во маалото „Теке махалеси“ со годишни трошоци 7.650 гроша.

2. Во маалото „Кумлук“ со годишни трошоци 5.600 гроша³⁾.

Според пронајдените службени турски документи од тој период, во она време бројот на училиштата во овој крај постојано се наголемувал, просветната мрежа се проширивала сè повеќе како во градот, така и во поголемите села. Кон крајот на претпоследната деценија и во почетокот на последната деценија на XIX век во Тетово и во неговата околина работеле пет основни училишта, четири медреси од верски карактер и неколку сабиане или приватни основни училишта за муслиманските деца.⁴⁾ Само во основните училишта од градот Тетово во овој период имало близу 400 ученици. Основните училишта во градот Тетово според расположливите турски службени податоци за 1315 х. (1897—98 год.) што се однесуваат за учебната 1895—96 година, биле како што следува:

1. Во маалото „Џедит махалеси“ едно основно училиште со 60 ученици, на чело со наставникот Хафз Хасан ефендија.

2. Во маалото „Џами Хакик махалеси“ едно основно училиште со 120 ученици; на чело со наставникот Хафз Камил ефендија.

3. Во маалото „Купри махалеси“ едно основно училиште со 40 ученици, на чело со наставникот Хафз Хасан ефендија.

4. Во маалото „Сали Челеби махалеси“ едно основно училиште со 150 ученици, на чело со наставникот Хафз Хусен ефендија.⁵⁾

1) Salnamei Vilayet Manastir, 1293 h. (1876 год.).

2) Salnamei Vilayet Kosova, 1296 h. (1878 год.).

3) Devlet Maarif Salnamesi, 1317 h. (1899—1900 год.), с. 1330—1350.

4) Salnamei Vilayet Kosova, 1315 h. (1897—98 год.), с. 778—791.

5) Ibidem, 777.

Покрај приватните и државни основни училишта, во тој период во Тетово, како што се напмна, постоеле и неколку медреси, кои служеле за верски цели. Според пронајдените податоци во Годишњакот на Министерството за просвета на Османлиското Царство (Невлет Маариф Салнамеси) за 1317 х. (1899—1900 год.), во учебната 1314/15 х. (1896—97) година во Тетово постоеле две медреси и тоа:

1. Во маалото „Купри махалеси“ една медреса со 71 ученик, под раководство на мударизот Абдула ефендија, што беше оснивана од Мехмет ефендија.

2. Во маалото „Сахат махалеси“ една медреса со 72 ученици, под раководство на мударизот Сулејман ефендија, што беше оснивана од Гостиварецот Бехлул ага.⁶⁾

Подоцна, како што се напмна и погоре, бројот на медресите или верските училишта се наголемувал и стигнал до четири.

Во овој период истовремено во круговите кои економски стоеја подобро, во редот на месните бегови и аги, како и меѓу трговците и занаетчиите се јавува потреба за учење на нивните деца и во повисоки училишта, со цел тие да се здобијат со пошироко знаење. Заради тоа кон крајот на осмата деценија на XIX век, во 1297 х. (1879—80 год.) во Тетово било отворено руждие или прогимназија за машки деца. Споменатата прогимназија почнала да работи во државната зграда со државни трошоци, кои годишно изнесувале 10.000 гроша.⁷⁾ Во почетокот Тетовското руждие се состоело само од први клас, кое го посетувале 30 ученика, а раководеле наставникот Вехби ефендија.⁸⁾

Во Тетовското руждие, почнувајќи од 1300 х. (1882—83 год.) бројот на учениците се наголемил уште повеќе, така што во таа година ова училиште било посетено од 95 ученика.⁹⁾ Бројот на учениците кои го посетуваа споменатото училиште бил ист и во 1301 х. (1883—84 год.)¹⁰⁾, и 1302 х. (1884—85 год.)¹¹⁾, а пак во 1303 х. (1885—86 год.) ова училиште го посетувале 83 ученика.¹²⁾ Во 1304 х. (1886—87 год.) бројот на учениците во ова училиште се намалил на 76¹³⁾. Подоцна истата прогимназија од едногодишна порасна на двегодишна, а потоа и на тригодишна или трикласна и во таков степен остана сè до крајот на турското владеење во овие краеве.

6) Devlet Maarif Salnamesi, 1317 h. (1899—1900 год.), с. 1330—1350.

7) Ibidem.

8) Salnamei Umumi, 1299 х. (1881—82).

9) Salnamei Umumi, 1300 х. (1882—83 год.), с. 203.

10) Salnamei Umumi, 1301 х. (1883—84 год.).

11) Salnamei Umumi, 1302 х. (1884—85 год.).

12) Salnamei Umumi, 1303 х. (1885—86 год.).

13) Salnamei Umumi, 1304 х. (1886—87 год.).

Во последните години на XIX век бројот на учениците во Тетовското руждие почнал да се намалува, така што според расположливите податоци на Османлиското Царство од тој период, истото училиште го посетувале во учебната 1314/15 х. (1896—97) година 42 ученика. Во ова тригодишно училиште во споменатата учебна година работеле четири наставници, од кои тројца предавале разни предмети, а едниот предавал во склопот на јазикот рачното пишување таканаречено „рика“. Во ова училиште во таа учебна година работеле следните наставници:

1. Зејнелабедин ефендија, прв наставник.
2. Хасан ефендија, втор наставник.
3. Менхалдер ефендија, трет наставник.
4. Зејнелабедин ефендија, наставник на рачното пишување „рика“.

Во оваа учебна година при истото училиште служел и еден прислужник.¹⁴⁾

Во идната учебна 1897/98 година при Тетовското руждие учеле 44 ученика, каде што работеле исто така четири наставници и еден прислужник. Во оваа учебна година при споменатото училиште работеле следните наставници:

1. Шефки ефендија, прв наставник.
2. Хасан ефендија, втор наставник.
3. Рашид ефендија, трет наставник.
4. Шефки ефендија, наставник на рачното пишување „рика“.¹⁵⁾

Во учебната 1898—99 година во споменатата прогимназија учеле 37 ученици, каде што работеле три, односно четири наставници за разни предмети, како што биле:

1. Шефки ефендија, прв наставник.
2. Шани ефендија, втор наставник.
3. Хасан ефендија, трет наставник.
4. Шефки ефендија, наставник на рачното пишување „рика“.¹⁶⁾

Истовремено со споменатото руждие, што служело за школување на муслиманското население, во овој период во Тетово во 1276 х. (1859—60 год.) било отворено бугарско руждие или прогимназија за школување на децата од христијанското или словенското население од овој крај. Според турските службени податоци пронајдени во Годишникот на Министерството за просвета на Османлиското Царство, ова руждие едно време имало само едно одделение или само први клас т.е. се состоело само од прва година, која беше организирана и оснивана од страна на бугарската подмитрополија во Тетово. Во почетокот

¹⁴⁾ Salnamei Umumi, 1317 х. (1899—1900 год.).

¹⁵⁾ Salnamei Vilayet Kosova, 1315 х. (1897—98 год.), с. 777.

¹⁶⁾ Devlet Maarif Salnamesi, 1319 х. (1901—1902 год.).

бугарското руждие го посетувале само машки деца, и тоа во голем број. Во учебната 1314—15 година по хиџра (1896—97) споменатата прогимназија или руждие ја посетувале 198 ученика, каде што предавал бугарскиот подмитрополит на Тетово, мудеризот (професорот) Јаким ефендија.¹⁷⁾ И во учебната 1316—17 х. (1898—99) година во споменатото руждие нема разлики, само што бројот на учениците изнесува 189.¹⁸⁾

Училиштата во Гостиварската нахија

Во ова време, покрај Тетово и неговата околина, културно-просветен развиток се забележува и во другите краеве на оваа каза или околија, и во Гостиварската нахија, која во овој период беше во состав на споменатата каза, според административно-територијалната поделба. Во тоа време во Гостивар и неговата околина биле отворени ред училишта државни основни или иштидае, приватни основни или сабиане, медреси, руждија или прогимназии и др. Според турските службени податоци од овој период, во Гостиварската нахија, според тогашните прилики, каде што Гостивар бил мало гратче со околу 2.000 жители, школството било добро развиено. Така според споменатите податоци од 1397—98 година, во учебната 1895—96 година во Гостиварската нахија (општина) имаше четири основни училишта за муслиманските деца, две училишта основни за христијанските деца, две сабиане или приватни основни училишта и две медреси. Покрај овие во Гостивар, во околината работеле уште 19 сабиани или приватни основни училишта. Овие училишта во споменатата учебна година ги посетувале 765 ученика и 60 ученички.¹⁹⁾

Во Гостивар покрај државните и приватни основни училишта, во овој период постоеле и две медреси, каде што наставата, како што се спомена и погоре, беше од верски карактер. Според расположливите податоци од 1317 х. (1899—1900 год.), во учебната 1896—97 година во Гостивар постоеле две медреси и тоа:

1. Медреса „Сахат махалеси“, во истоименото маало, со 110 ученика, под раководство на Хаџи Умер ефендија и Идриз ефендија, што ја оснивал Хусеин ага.

2. Медреса „Џами Цедит“ во истоименото маало, со 73 ученика, под раководство на Мехмет ефендија, што ја оснивал Хаџи Мустафа ефендија.²⁰⁾

17) Devlet Maarif Salnamesi, 1317 х. (1899—1900 год.), с. 1330—1350.

18) Devlet Maarif Salnamesi, 1319 х. (1901—1902 год.).

19) Sinamei Vilayet Kosova 1315 х. (1897—98, с. 793—797.

20) Devlet Maarif Salnamesi, 1317 х. (1899—1900), с. 1330—1350.

И двете идни учебни години положбата во споменатите медреси во однос на учењето, бројот на учениците и сл. била иста.²¹⁾

И во Гостиварската нахија со развојот на приликите, се појавува потребата, од порано споменатите причини, за отворање на една прогимназија или руждие. Гостиварското руждие било отворено во 1309 х. (1891—92 год.), во кое во дадениот момент учеле само машки деца. Ова училиште се наоѓало во центарот на градот, кај пазарот. Годишните трошоци на ова училиште изнесувале 11.000 гроша.²²⁾ Гостиварското руждие не било комплетно, туку се состоело од два класа, односно било двогодишна или „н и м р у ж д и е“, во која во тој период учеле 93 ученика.²³⁾

Подоцна бројот на учениците во Гостиварското руждие почнал да се намалува, така што според податоците за учебната 1896—97 година, ова училиште го посетувале 36 ученика. Во ова двогодишно училиште предавале двајца наставници, така што едниот предавал разни предмети, а другиот рачно пишување, така наречено „р и к а“, во склопот на старотурскиот јазик. Во дотичното училиште во оваа учебна година служел и еден прислужник. Наставниот кадар се состоел од следните наставници:

1. Насух ефендија, прв наставник.
2. Мустафа Кани ефендија, наставник по рачното пишување „р и к а“.²⁴⁾

Во Гостиварското руждие во идната учебна година 1897/98 учеле 25 ученика, каде што исто така служеле двајца наставници и тоа:

1. Насух ефендија, прв наставник.
2. Абдул Вехап ефендија, наставник по рачно пишување „р и к а“.²⁵⁾

Библиотеките во Тетово и Гостивар

Со цел за проширување на знаењето кај широките народни маси во Тетово и околината, во овој период во центарот на казата — во Тетово беа основани и работеа две библиотеки.

Едната библиотека се наоѓаше во местото наречено „Чарши Цами Шериф“, оснивана од Хаџи Абас ефендија во 1286 х.

21) Devlet Maarif Salnamesi, 1319 х. (1901—1902).

22) Devlet Maarif Salnamesi, 1317 х. (1899—1900), с. 1330—1350.

23) Salnamei Vilayet Kosova, 1315 х. (1897—98 год.), с. 793—797.

24) Salnamei Umumi (Salnamei Devlet-i Aliye Osmaniye), 1317 х. (1899—1900 год.).

25) Devlet Maarif Salnamesi, 1319 х. (1901—1902 год.).

(1869—70 год.). Ова библиотека според пронајдените податоци од 1317 х. (1899—1900 год.), кои се однесуваат на 1315 х. (1897—98 год.), во споменатата година располагала со 186 книги.

Втората библиотека во Тетово се наоѓаше во маалото „Купри махалеси“, основана од Сабри бег во 1312 х. (1894—95 год.). Оснивачот, истиот Сабри бег, истовремено и работел во споменатата библиотека како библиотекар. Оваа библиотека во 1315 х. (1897—98 год.) според расположливите податоци, располагала со 356 книги.²⁶⁾

И за културно-просветните потреби на Гостиварската нахија, во Гостивар исто така биле основани две библиотеки.²⁷⁾ За основањето, како и за работата на овие библиотеки во Гостивар во овој момент немаме повеќе податоци.

Овие библиотеки, според библиотечната книга на едната од споменатите библиотеки на Тетово, што случајно ја најдовме во ова место, располагала со книги на разни јазици — персиски, арапски, османлиско-турски и др., кои биле издавани во Каиро, Дамаск, Бејрут, Цариград и др.²⁸⁾

Споменатите училишта и библиотеки во тој период играа видна улога во просветувањето, и воопшто во културниот развој на народот од Полошкиот крај. Учениците кои излегуваа од споменатите училишта, по завршувањето руждие во Тетово и Гостивар, добиваа можност да го продолжат своето школување во Скопските средни училишта — Гимназија или Идадије или Учителска или Дар-ул-Мухалимин, како и во другите училишта на Османлиското Царство и на другите земји вон од Царството. Ова овозможи и од овој крај да излегуваат виден број интелектуалци, кои своевременно станаа на чело на разни важни општествени, културни, политички и други дејности.

²⁶⁾ Devlet Maarif Salnamesi, 1317 х. (1899—1900 год.), с. 1330—1350.

²⁷⁾ Salname Vilayet Kosova, 1315 х. (1897—98 год.), с. 794—797.

²⁸⁾ Библиотечна книга на едната од двете тетовски библиотеки, на која и недостасуваат кориците, та затоа и не ѝ се знае точната година.

